

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ імені АНДРІЯ МАЛИШКА
КАФЕДРА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Всеукраїнська науково-практична конференція
до Дня української писемності й мови та
150-річчя Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка*

УКРАЇНСЬКА МОВА ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА В УКРАЇНІ І СВІТІ

9 листопада 2018 року

Київ – 2019

*Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова
(протокол № 3 від 29 листопада 2018 року)*

Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі:
Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції /відп. ред.
С.В.Шевчук, відп. за випуск С.В.Глущик, О.В.Дияк. – К.: Вид-во НПУ
імені М.П. Драгоманова, 2019. – 126 с.

У збірнику вміщено доповіді мовознавців, молодих учених і студентів, які брали участь у конференції. Тематика доповідей охоплює питання мовної політики в Україні, аспекти професійної комунікації в сучасній освіті, проблеми лексикології, морфології, термінології та фразеології української мови.

Для аспірантів, студентів-філологів, учителів української мови загальноосвітніх шкіл та гімназій.

Редакційна колегія:

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови, академік АН ВО України, кандидат філологічних наук, професор – **відповідальний редактор;**

Лобода Тетяна Михайлівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат педагогічних наук;

Глущик Сергій Васильович, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук – **відповідальний секретар;**

Дияк Олена Володимирівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук – **відповідальний секретар;**

Підкамінна Людмила Василівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук;

Виноградова Юлія Борисівна, старший викладач кафедри культури української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антимозг: цифровые технологии и мозг/ Манфред Шпитцер; пер. с немецкого А.Г. Гришина – Москва: АСТ, 2014. – 288 с.
2. Вечкина О.В. Коммуникативные неудачи в повседневном речевом общении: автореф. диссертации . – Саратов, 2010. – 23 с.
3. Джунусалиева Г.Д., Ковальская Н.А. Коммуникативные девиации в контексте теории языковой коммуникации // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Випуск 6 : збірник наукових праць / за ред. проф. В.І. Гончарова. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 68-71.
4. Менделев В. Д. Психология девиантного поведения: учебное пособие для вузов . – Санкт-Петербург : Речь, 2005. – 445 с.
5. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов / отв. ред. Б.Ю. Городецкий. – М. : Прогресс, 1986. – 423 с.
6. Тайней Д. Ти мене не розумієш! Чому жінки і чоловіки не розуміють один одного. – М., 1996.
7. Яшенкова О.В. Традиції та напрями розвитку теорії комунікації в інформаційному суспільстві // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2004. – Вип. 5. – С. 111–121.

*Глущик Сергій,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, м. Київ
кандидат філологічних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ПАТРОНІВНОГО ІМЕНУВАННЯ ЗАМІЖНІХ ЖІНОК

Особливість іменування жінки за умов патріархальних сімейних відносин полягає в тому, що її повне іменування відображало родинний зв'язок з чоловіком, який був главою сім'ї. У цій функції могли виступати батько, чоловік, за їх відсутності – дядько або чоловік молодшого покоління – син або племінник. У цьому відношенні іменування чоловіка більш індивідуальне: до його складу могло входити не лише іменування по батькові, а й власне прізвище.

Зміна сімейного статусу, яка відбувалася у момент одруження жінки, обумовлювала певні зміни і в її іменуванні. Оскільки главою сім'ї тепер ставав не батько, а чоловік, жінка отримувала іменування по чоловікові, яке вступає в певну конкуренцію з ім'ям по її батькові, котре вона мала до заміжжя. Розв'язання конкуренції між патронімом і андронімом могло бути в кожному

випадку індивідуальним і залежало скоріше не від мовних, а від позамовних чинників і тривалості шлюбу, авторитету батька та чоловіка серед оточення.

Для ідентифікації іменування заміжньої жінки в матеріалах Генерального опису можна застосувати декілька критеріїв. По-перше, однозначно вказують на андронімічний характер іменування деякі словотвірні форманти. Типово андронімічними іменниковими моделями в українській мові дослідники вважають “дві загальнонаціональні (з суфіксами –их-а та –к-а) і декілька регіональних (з суфіксами –ан-я, –ул-я, –янк-а, –ин-я, –овк-а)” [2, с. 614]. По-друге, іменування жінки супроводжувалося наведеними вище апелятивами на позначення сімейного стану. Цей критерій дає можливість виділити іменування жінки по чоловікові, утворені за допомогою інших суфіксів або аналітичним способом. В силу застосування деяких антропонімічних форм для іменування і по батькові, і по чоловікові висновки позамовного характеру (щодо переваги авторитету батька чи чоловіка при іменуванні жінки) матимуть низьку достовірність, тому предметом нашого дослідження є переважно лінгвістичні характеристики основних моделей іменування заміжніх жінок.

Серед одночлених іменувань жінок використовуються моделі “Власне ім’я + апелятив”, “андронім з суфіксом –ИХ-(а)”, “прикметникове іменування + апелятив або без нього”.

Із 1256 жіночих імен, використаних як одночленні іменування, антропоніми на І позначення заміжніх жінок становлять приблизно шосту частину – 233 одиниці. 210 з них супроводжуються апелятивом **жена**: *Анна (ж)ена* его (III, 215); *Мелани(я) е(в)о (ж)ена* (IV, 134); *Е(в)фимия (ж)єна* (III, 68); *Пелагия е(в)о (ж)єна* (III, 289); 14 мають апелятив **вдова**: *Е(в)фросини(я) вдо(в)а* (IV, 68); *Катерина вдова* (III, 236); *Параске(в)ия вдо(в)а* (III, 217); 5 жінок визначено як **мать**: *Анас(т)аси(я) ма(т) его ро(д)на(я)* (IV, 94); *Марі(я) мать е(в)о* (III, 109); *Пелагия мать его* (III, 280); 3 іменування супроводжуються апелятивами **мать** і **вдова**: *мать его Елена вдова* (IV, 82); *мать ихь Иули(я)на удо(в)а* (III, 62); *(Ф)еодоси(я) ма(т) его родна(я) вдова* (IV, 95); 1 жінка – **теща вдова**: *Настаси(я) теща е(в)о м(у)жичка вдо(в)а* (IV, 109).

У наведених іменуваннях відношення жінки до чоловіка зафіксовано на описовому рівні – шляхом уживання відповідних апелятивів. Ім’я жінки при цьому не зазнає ніяких словотвірних змін.

Зовсім інші словотвірні та функціонально-семантичні характеристики мають іменування, утворені від імені чоловіка або батька. Такі іменування в деяких випадках функціонують як одночленні, хоча, які і наведені вище імена, співвідносяться з повним іменуванням за допомогою займенників *его, оной* і т.п.

Зустрічаються моделі одночленних іменувань, в яких не наводиться власне ім'я жінки. У двох випадках це іменування жінки за родовим означенням (практично прізвищем) її чоловіка полковника Петра Петровича Родева: *госпо(ж)ѣ полковницѣ Родевой* (II, 70); *госпо(ж)ѣ полковницѣ Родненой* (II, 68). 6 жіночих іменувань є типовими андронімами з суфіксом –ИХ-(а): *Денисиха* (II, 24); *Панчихи* дочки де(в)ки (IV, 33); *Пе(т)риха* (II, 22); *оние Кожусѣвски и (Ж)еребчиха и(з)дре(в)ле козаки* (IV, 149); *оной Л(я)лчихи му(ж) спредковъ козака Кіевскій* (III, 39); *зять ей Сорочихи* (III, 126); *оной Хмелихи му(ж) билъ спреОковъ коза(к) того(ж) города Кіева* (III, 32); *плем(я)никъ ей Кирбихи Артемъ Андрѣецъ* (IV, 67).

Вибір словотвірних засобів, які використовуються для творення патроніма чи андроніма у складі дво-, три- або чотиричленного іменування, більш широкий.

У 5 випадках зафіксовано аналітичні андроніми – конструкції “жена + ім'я чоловіка у род.в.”: *Агафи(я) бегла(я) о(т) мужа (ж)ена пана Мар(е)ка* (IV, 126); *Е(в)фросиния Демкови(я) (ж)ена* (II, 29) (4 фіксації іменування цієї особи у декількох варіантах).

Суфікс –ИХ-(а) зафіксовано у 130 андронімах, які поєднуються з ім'ям жінки. Деяка частка іменувань з цим (та іншими, що розглядаються нижче) суфіксом не супроводжується апелятивами на позначення сімейного стану (або містить вказівку “девка”), тому між загальною кількістю і сумою всіх різновидів сполучень можуть бути розбіжності. Всупереч словотвірній семантиці, одне іменування з суфіксом –ИХ-(а) супроводжується вказівкою на незаміжній стан жінки – апелятивами “дочь девка”: *дочь де(в)ка Параскевия Ноздриха* (III, 273).

Розподіл інших апелятивів стосовно цієї групи андронімів дозволяє зробити висновок про те, що частіше вони використовувалися для іменування вдови, а не жінки по живому чоловікові. Так, апелятивом “жена” супроводжуються лише 3 іменування *козача(я) (ж)ена Мари(я) Су(л)и(ж)иха* (IV, 191); *работница (ж)ена Кула(ж)иха* (III, 28); *брата е(в)о родного (ж)ена Дарія Костяниха* (IV, 141).

Вказівку “мать” мають 6 іменувань: *ма(т) его родна(я) Анна Ха(р)чиха* (IV, 96), *е(в)о Феодосия Кожушиха* (IV, 150)); “тетка” – 1 іменування: *(т)етка е(в)о Агафи(я) Василиха* (III, 134); “невестка” – 1 іменування *невестка е(в)о Агафи(я) Гамалеиха* (II, 118); “теща” – 3 випадки: *теща его Параске(в)и(я) Горохо(в)чиха* (II, 69), *теща е(в)о Марина Чернишиха* (III, 131).

На противагу наведеним вище 14 іменуванням, 85 андронімів мають у складі описових конструкцій слово “вдова”, з них 73 іменування “вдова”; 2 жінки охарактеризовано як “теща вдова” (*теща е(в)о вдова Мари(я)*

Демидиха (IV, 29), *теща его вдо(в)а* (Кс)ени(я) *Солошиха* (IV, 124)); 3 жінки визначено як “мать удова” (*мать е(в)о вдо(в)а* *Мария Чипчиха* (IV, 162), *мать е(в)о ро(д)на(я) вдо(в)а* *Е(в)фросини(я) (Т)рипо(л)чиха* (III, 136)); 1 іменування супроводжується апелятивами “невестка вдова”: *не(в)(е)стка е(в)о вдо(в)а* *Мари(я) (Я)циха* (IV, 203).

6 жінок мають подвійний статус – “жена” і “вдова”. Поєднання цих взаємовиключних слів може свідчити про декілька шлюбів жінки або про її соціальний статус “мужичої дружини”: *вдо(в)а му(ж)ича(я) (ж)ена* *Анна Панчиха* (IV, 33).

Серед двочленних іменувань з суфіксом –ИХ-(а) зафіксовано два випадки використання двох андронімів без наведення власного імені жінки: *Василихи Шпачихи* (II, 9); *Степанихи Мат(ю)шке(в)ички козачки* (II, 7). Ці іменування цікаві тим, що відображають не один, а два елементи іменування чоловіка: в першому випадку – ім’я і прізвище (Василь Шпак), у другому – ім’я і патронім (Степан Матюшкевич < Матюшка). По суті, другий приклад фіксує в андронімічному іменуванні невістки ім’я її свекра.

У складі двочленних іменувань андроніми з суфіксом –К-(а) зафіксовано у 26 випадках – практично у 5 разів рідше, ніж андроніми з суфіксом –ИХ-(а). Як і стосовно суфікса –ИХ-(а), зберігається тенденція щодо андронімічного іменування вдови. Іменування з апелятивом “вдова” зафіксовано у 17 випадках: *вдо(в)а* *Василиса Ка(в)униха* (III, 32), *вдо(в)а Агафи(я) Черньговка* (III, 70). Крім того, зустрічаються поєднання апелятива «вдова» з іншими лексемами на позначення сімейного стану: “мать вдова” (1 іменування): *мать и(х) вдо(в)а* *Мелани(я) Постерначка* (IV, 174); “жена вдова” – 1 іменування: *нища(я) вдова козака(я) (ж)ена* *Мари(я) Ма(ю)шка* (II, 104).

Звертає на себе увагу той факт, що слово «жена» жодного разу не вживається; при двочленних іменуваннях з андронімом на –К-(а) у їхньому складі. Зафіксовано по 1 випадку іменувань **матері** (*мать е(в)о* *Мелани(я) Стелмачка* (III, 250), **тещі** (*теща е(в)о* *Мари(я) Сундучка* (IV, 195)), а також **незаміжньої дівчини** (*работница ей девка* *Пелагія Хи(ж)дка* (III, 29)).

Розбіжність між загальною кількістю іменувань, які традиційно вважаються патронімами, і їх сполученнями з апелятивами на позначення сімейного стану більш відчутна, ніж у випадку з андронімами на –ИХ-(а) і –К-(а). Відсутність апелятивів «жена», «вдова» і под. може свідчити про те, що ці іменування утворено від імені батька, однак беззаперечним такий висновок назвати не можна.

Суфікс -ОВ/ЕВ-(а) було використано для творення 698 жіночих патронімів, які входять до складу двочленних іменувань. Кількісний розподіл використаних апелятивів з семантикою “родинний зв’язок” принципово

відрізняється від наведених вище характеристик андронімів з суфіксами – ІХ-(а) і –К-(а): апелятиви, які свідчать про реальний родинний зв'язок і живого чоловіка, використовуються набагато частіше, ніж лексема “вдова”.

Так, ідентифікацію “**жена**” мають 570 іменувань: *е(в)о (ж)ена Анна Каленико(в)а* (ІІІ, 259), *е(в)о (ж)ена Устина Карпо(в)а* (ІІІ, 46); “**мать**” – 6 іменувань: *ма(т) е(в)о Анна Федоро(в)а* (ІІІ, 107), *мать е(в)о Анас(т)аси(я) Семенова* (ІІІ, 131), “**теща**” – 3 іменування: *теща ево Анна (И)вано(в)а* (ІІІ, 12), *теща е(в)о Е(в)фросині(я) Антонова* (ІІІ, 89), *теща е(в)о Катерина Мартиненкова* (ІІІ, 75). З іншого боку, 80 жінок визначено як “**вдова**”: *вдова (У)лі(я)на Горкущенкова* (ІІІ, 160), *вдо(в)а Анна Ко(в)аленко(в)а* (ІІІ, 96). *вдо(в)а* і Агафія *Стрелнико(в)а* (ІІІ, 185), 2 – “**теща вдова**”: *теща е(в)о вьдо(в)а Мари(я) Семено(в)а* (ІІІ, 52), 2 – “**невестка вдова**”: *не(в)ѣстка е(в)о вьдо(в)а (У)стина Кондрато(в)а* (ІІІ, 206), *не(в)естка е(в)о Пелаге(я) вдо(в)а (Я)ко(в)ле(в)а* (ІІІ, 39).

Тенденція іменування жінки – не вдови за допомогою переважно пароніма, а не андроніма зберігається також стосовно патроніма з суфіксом – ОВН-(а). Із зафіксованих в Описі 68 двочленних іменувань, до складу яких входить патронім з ним суфіксом, 25 жінок визначено апелятивом “**жена**” (*ж)ена е(в)о Василиса Гутиловна* (ІІІ, 204), (*ж)ена ево (Кс)ения Даниловна* (ІІІ, 171), (*ж)ена ево Овдотія Семеновна* (ІІІ, 19), 2 іменування супроводжуються лексемою “**мать**”: *мать ево родна(я) Мелани(я) Михайло(в)на* (ІІІ, 217), *мать ей Тетяна Ивановна* (ІІІ, 172). На сімейний стан вдови вказано відносно 11 жінок: *Софея Герасимо(в)на вдо(в)а* (ІІІ, 51), *удова Олена Е(в)фимо(в)на* (ІІІ, 169); крім того, 1 жіноче іменування супроводжується уточненням “**мать удова**”: *мать ево Е(в)фросинія Павловна удова* (ІІІ, 169).

Серед 13 жіночих двочленних іменувань, другий член яких має форму прикметника, лише 8 супроводжуються апелятивами на позначення сімейного стану. 1 іменування співвіднесено з поняттям “**мать**” (*мать е(в)о родна(я) Настаси(я) Скоропа(д)ская* (ІІІ, 113)), 7 жінок визначено як “**вдова**” (*у)дова Ва(р)(в)ара Яковская* (ІІІ, 271)).

У матеріалах Генерального опису зустрічаються 27 тричленних і одне чотиричленне іменування жінок різного віку та сімейного стану. Звертає на себе особливу увагу чотиричленне іменування: іменування по батькові і по чоловікові мають однакову граматичну форму, яка ще раз підкреслює можливість використання патроніма у функції андроніма: *Марина Захарие(в)а дочь Михайлова (ж)ена Чайкувна* (ІІ, 57). Наявність чотирьох елементів у складі іменування жінки відображають не лише ім'я, а й прізвище її батька – Захарія Чайки.

Наведений приклад і лише 1 тричленне іменування супроводжуються

апелятивом “**жена**”»: *работница (ж)ена (Кс)енія Кирилова Ковалева (III, 25).*

15 з 27 тричленних жіночих іменувань мають ідентифікацію “**вдова**”: *вдова Матрона Никифоровна Бело(у)сенкова (IV, 81); по(д)сусе(д)ка вдо(в)а Настаси(я) Ле(в)ицковна Бондариха (IV, 123).*

Словотвірні моделі тричленних іменувань досить різноманітні внаслідок поєднання різних видів патронімів й андронімів.

У деяких жіночих іменуваннях використано апелятив “**дочь**”, можливо, для співвіднесення патроніма з ім’ям батька, а не чоловіка: *вдо(в)а Мари(я) Гаврилова дочь Ко(в)басиха (IV, 210); вдо(в)а Домники(я) И(в)ано(в)а дочь Ко(в)басиха (IV, 210); вдо(в)а Алена Ермолае(в)а дочь Билошибиха (III, 100); (у)дова Марія дочь Самойлова Лялчиха (III, 39).*

У складі тричленних іменувань андроніми займають як другу, так і третю позицію: *сестра е(в)о родна(я) му(ж)ича(я) (ж)ена (в)ьдо(в)а Елена И(в)ано(в)а (В)асиленчиха (III, 245); Агафія Хмелиха дочь (Ф)еодорова (III, 32); Татиянна Кобилиха Пистенк(о) (III, 69); мать ево родна(я) вдо(в)а му(ж)ича(я) Анна Илл(в)а Майориха (IV, 12); синь Евту(х) Майорь (III, 22)* – один з небагатьох у Генеральному описі випадків іменування жінки по синові.

Іменування інших заміжніх жінок, які містять патроніми або прикметникові іменування на другій і третій позиціях, можна ідентифікувати за допомогою апелятива «вдова» або відповідної описової конструкції: *вдо(в)а козачка Е(в)доки(я) Василе(в)а дочь (Я)ков(л)енкова (IV, 103); вдова козачка Катерина Василе(в)а Мат(ю)шке(в)иче(в)а (IV, 106); братъ ей (у)меришо(го) мужа родной козакъ Семень Мат(ю)шке(в)ичъ (III, 106).*

Таким чином, на підставі проведеного аналізу іменувань заміжніх жінок у Генеральному описі можна зробити висновок про високу регулярність вживання андронімів на позначення жінок-вдів і патронімів для іменування жінок, чоловік якої живий. Внаслідок зафіксованої у деяких випадках двозначності патронімної форми, що може вживатися і як ім’я по батькові, і як ім’я по чоловікові, однозначно ідентифікувати патронім щодо родинного стану особи, від імені якої його було утворено, можна лише за допомогою апелятивів, котрі супроводжують іменування жінки.

	–ИХ-(а)	–К-(а)	–ОВ/ЕВ-(а)	–ОВН-(а)	прикм.
XVIII ст., Генеральний опис	150 заміж. – 119	28 заміж. – 23	718 заміж. – 679	73 заміж. – 44	16 заміж. – 13
% до іменувань заміжніх жінок, утворених від чоловічих імен	13,5%	2,6%	77,3%	5,01%	1,4%
XVII ст., ділові документи	56,1%	6,3%	17,8%	13%	кільк. не вказано

Як бачимо кількісний розподіл словотвірних моделей іменувань заміжніх жінок дещо відрізняється від показників, які наводить Л.О.Самійленко [3, 148-149] стосовно жіночих іменувань у ділових паперах XVIII століття.

Подальший функціонально-семантичний, словотвірний та контекстний аналіз моделей іменувань заміжніх жінок дасть можливість зробити висновки не лише мовного, а й позамовного характеру з високою часткою вірогідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генеральний опис Лівобережної України XVIII століття 1765-1769 рр. – ЦДІА України, фонд 57, опис 1, книги 149, 413, 414, 415, 419.
(У тексті покликання подаються за номером книги і номером сторінки. Номер сторінки наводиться арабською цифрою, номер книги – римською цифрою за такими відповідниками: I – кн. 149, II – кн. 413, III – кн. 414, IV – кн. 415, V – кн. 419).
2. Історія української мови. Лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Капрова та ін.; Редкол.: В.М. Русанівський (відп. ред.) та ін. – К., Наукова думка, 1983. – 743 с.
3. Самійленко Л.О. Жіночі особові назви у пам'ятках ділової мови Лівобережної України XVII століття. // Питання сучасної ономастики. – Київ: Наук. думка, 1976. – С. 147-150.

*Єщенко Діана,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, м. Київ*

СЬОГОДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ІМЕН

Мабуть, кожен хоч раз у житті задумувався: чому я маю таке ім'я, що воно означає і яка в нього історія? А чи завжди були такі імена, як моє? Досить багато людей замислюються над цими питаннями, але зрештою приходять до того, що це не настільки важлива річ. Я вже не один раз задумувалась над питанням: чому ж мені дали ім'я Діана, а не Олеся чи Галина? Бо, як я дізналася, ім'я Діана – давньоримського походження, яке походить від богині Діани (Артеміди). Це дивовижно, – вважала я тоді і досі так вважаю. Звісно, на додаток до цього я подивилась ще і характеристику імені, яка чомусь була майже один в один, як моя (я не дуже хочу, щоб хтось це бачив і знав про мене все. Треба це знищити!) Ця тема мене зацікавила, і я вирішила пошукати інформацію про імена, які зараз дуже поширені в Україні, і дізнатися, яке вони мають походження і наскільки вони змінилися з плином часу.

Зараз дуже часто можна почути такі імена, як *Марія, Ірина, Антон, Артем, Тарас* тощо. Вибір імені на сьогодні залишається батькам, і це справа дуже важлива: вони ж повторюватимуть це ім'я щоденно, безліч разів. Тому